

II.

LUIGI FIGORINI,

DE EERST BEWOONDE PLAATSEN (Città)

van Friesland.

„La vieille Frise est encore
fort incomplètement connue.”

PLEYTE.

In den afgelopen zomer had ik gelegenheid om Holland te bezoeken en drong ik door in dat gastvrije land met den wensch om ook daar iets te vinden dat verdiende medegedeeld te worden. Ik heb niet slechts de duinen en de dijken, de groene vlakten van de polders en het eindeloos net van kanalen bewonderd, maar mijne aandacht was bijzonder op iets anders gevestigd.

Ik doorreisde toch het bovenste gedeelte van Europa met het doel om de primitieve (de *w*) oudheden der verschillende strecken te bestuderen. Holland wekte bij mij nog eene bijzondere belangstelling op.

Ik kende, door hetgeen anderen er van mededeelden, de

groote steenen monumenten van Drenthe en de *terpen* (1) van het (*estrema*) afgelegen Friesland, maar ik gevoelde een drang om ze te zien, in de hoop dat bij de eersten zich op nieuw aan mijne oogen zou vertoonen het treffend schouwspel van die steenhoopen, die ik, het jaar te voren, in Engeland had bewonderd en dat de *terpen* werkelijk bleken te zijn het archief voor de oudste geheugenis der Friezen.

De groote steenen monumenten van Drenthe, hoewel zeer belangrijk voor den oudheidkenner, schenen mij wel wat klein in vergelijking met de op rijen geplaatste groote steenen van *Carnac*. Zij verdwijnen ook uit het hoofd als men denkt aan den beroemden primitieven tempel van *Stonehenge* bij Salisbury, van waar ik kwam, en ik verliet Drenthe verblijd over mijn verblijf, maar zonder dat ik rijker was geworden door óéne indruk te voegen bij den allerlevendigsten, dien ik van *Morbihan* had medegebracht. Daarentegen noteerde ik in mijne reisaanteekeningen het uitstapje naar de *terpen* als een der meest geluk aanbren- gende die ik immer gemaakt heb. Ik ondervond dien dag (22 Aug. 1881) eene zelfvoldoening, gelijk aan die welke ik, in 1876, gesmaakt had op de oevers van de *Tisza*, toen ik aldaar het bestaan van oude *stazioni* (verblijfplaat- sen) met paalwerk in de hongaarsche valleijen ontdekte. (2)

Het is niet mogelijk om zich een denkbeeld te maken van de *terpen*, of ze zich voortstellen zonder kennis van eenige bijzonderheden van het land, waar zij zich bevinden, omdat de geschiedenis van een volk, die van zijne levens- wijze, van de verdeeling (*distribuzione*) der huisgezinnen,

(1) Het Hollandsche woord *terp* staat gelijk met *rialto* of *monticello*.

(2) FIGORINI, *Le terremare ungheresi* in het *Bull. di Paletn. Italiana*. Anno II p. 230.

waaruit het bestaat, zeer nauw verbonden is aan die van de *formatie* (het ontstaan) van het land, van diens hoogten en van den loop van diens watergangen. Onderzoekt de geologische gebeurtenissen van een gewest en het zal u gelukken menig punt uit de geschiedenis van diens bewoning te verklaren.

Friesland is een nieuw (*recent*) land. Het begon te voorschijn te komen in het tegenwoordig geologisch tijdvak en de zee met zijn zand en de vloedden met hun slib vormden het te zamen. Zonder de wonderwerken van die glorie van Holland, genaamd de *Waterstaat*, zou het tegenwoordig nog voor een groot deel tot het domein van den Oceaan behooren, en het spreekt van zelf, dat het eerst vrij laat door den mensch kon bewoond worden. Inderdaad vindt men in de velden (of het land) der Friezen niet de keisteenen (*silices*) door den mensch uit het *quaternaire* tijdvak bearbeid. Zelfs van het geslepen of nieuw steenen tijdvak heeft men geen zeker spoor, ofschoon de wapens en de werktuigen van dien tijd gemeen zijn aan die der aangrenzende gewesten en men meent ook dat eveneens de bewijzen ontbreken dat in dat land huisgezinnen woonden in die dagen, toen voor het eerst de kunst om metalen te bewerken zich verspreidde. - Te oordeelen naar de verzamelde data- (of tijds teekens) heeft Friesland geene oudheid, die hooger dan twintig eeuwen opklint; een tijd wanneer zich reeds op de oevers van de Noordzee den invloed van de latijnsche beschaving deed gevoelen. De *terpen*, betrekkelijk jong, zijn het eenige boek, waarin men de geschiedenis van de oudste Friezen kan lezen en de vorm van dit boek is het afdruksel (*l'espressione*) van den plaatselijken toestand.

Vermits de eerste Friezen niet zoo ver in tijd van ons

verwijderd zijn vinden wij er dikwijls van gewag gemaakt door Grieken en Latijnen, maar het levendigste beeld van hen heeft PLINIUS bewaard." In het Noorden schrijft hij: (Boek XVI, 1) (Zie boven blz. 3.) »En zulk een volk (roept hij ten slotte uit) indien het heden door het romeinsche overwonnen werd, zoude zeggen dat het in slavernij was vervallen. En zoo is het inderdaad. Velen bespaart het fortuin deze straf."

Maar (dus vervolgt PIGORINI) van het akelige (*desolata*) land en van het ellendige (beklagenswaardige) volk (*misera gens*) van PLINIUS bleven slechts de terpen over en de schilderij die hij er van maakte, maar de Friezen in beschaving de afstammelingen van het latijnsche volk vooruitstrevende, zijn heden en toen een bij uitnemendheid zeldzaam (of op zich zelf staand) voorbeeld van werkzaamheid en van welstand.

Ieder gezin dat eene streek lands beslaat laat er zijn spoor achter. Met der tijd mogen zoowel de sporen van de volksvertellingen als de spreektaal en de plaatsnamen verdwijnen omdat de overleveringen, de *idiomen*, de namen verwisselen en gemakkelijk verloren gaan, maar daar waar eene vereeniging van menschen eens leefde, hoe oud en beperkt ook tijd en oppervlakte mogen geweest zijn, altijd blijven er sporen van hâar over, welsprekender dan iets anders voor hen, die ze weten te verklaren.

De overblijfsels der maaltijden van deze menschen (beenderen van dieren, schelpen, zaden) openbaren het huisselijk leven en het beroep van jagers, herders, landbouwers. De overblijfsels van industrie, al zijn het slechts brokstukken (fragmenten) zijn de representanten (de vertegenwoordigers) der kunsten, en zij geven ons eenen zekeren of gewissen maatstaf aan, om den tijd en de betrekkingen tot andere

volken te bepalen. De graven wekken in ons het beeld op van hun godsdienstig geloof en van hunne gebruiken — zoo ging het de oude of eerste Friezen. Zij verdwenen, ons de terpen nalatende als eene onuitwisschbare herinnering aan hunne gebruiken.

Ik bevond mij in Holland sedert eenige dagen toen ik in de *eerste* [lees *de laatste*] helft [22] van Augustus mij naar Leeuwarden (gelegen in het hart van Friesland, het veld van de nasporingen die ik wenschte te doen) begaf. De vele zaken, die ik in Leiden gehoord had over de terpen uit den mond van den geleerden en beleefden Dr. PLEYTE, hadden mijnen lust om ze te zien, zeer versterkt en mijn verlangen er naar werd grooter, door hetgeen de heer DIRKS mij er over mededeelde en door de belangrijkheid der voorwerpen uit de terpen gekomen, verzameld in het Museum in die stad.

Het Museum in Leeuwarden is van versche dagteekening. Het is niet bestemd voor monumenten, alleen opmerkenswaardig om den grondstof of de kunst er aan ten koste gelegd, maar het heeft een beter doel voor oogen en zal, binnen kort, een der nuttigste Musea zijn. Het *Friesch Genootschap*, door het stichten er van had het doel om het tot het *Sanctuarium* (het heiligdom) te maken, voor alles wat in Friesland gevonden wordt en diens geschiedenis kan ophelderen. Het is geen museum waarin aanzienlijke sommen versmolten zijn om rijke meubels ten toon te stellen of om te schitteren door rijk versierde zalen, of om daarin oudheden te verzamelen, onverschillig waar zij van daan komen, zonder onderlingen band of betrekking, afkomstig uit alle deelen der wereld, neen, het is een bescheiden arbeid of stukwerk, geheel friesch, alleen friesch. Binnen weinige jaren zal het een schat zijn voor den oudheidkenner

en zonder het bezocht te hebben zal men niet kunnen zeggen de oudheden van Nederland te kennen. Niemand zal er zich dus over verwonderen, dat zich aldaar eene talrijke of overvloedige verzameling van voorwerpen uit de terpen bevindt.

Ik heb uren lang besteed om deze armoedige overblijfsels te onderzoeken en hun geheel voorkomen, de wijze waarop zij bewaard bleven, het vinden er van gepaard aan dierlijke overblijfsels, waren zoovele bijzondere omstandigheden die bij mij terugriepen en mij herinnerden aan de algemeene kenteekenen, het algemeen karakter van de verzamelingen, den oogst die het onderzoeken der italiaansche en hongaarsche *terremaren* opleverde. Zoo al de kunstbewerking van die voorwerpen eene beschaving aanduidt in eenen tijd zeer verschillende van dien van onze *terremaren*, zoo bevestigden zij mij toch in mijne meening dat de terpen dergelijke *stazioni* (verblijfplaatsen) moesten zijn. Maar nooit werden zij als deze wetenschappelijk-stelselmatig onderzocht en vóór mijn komst te Leeuwarden wist ik er niets meer van dan hetgeen PLEYTE de beleefdheid had gehad mij te schrijven: »De formatie der terpen is (volgens hen die er over geschreven hebben) kunstmatig. Menschenarbeid hebben die opgeworpen en van tijd tot tijd verhoogd.»

Ik wenschte een terp te zien en het was mij niet moeijelijk om mijnen wensch vervuld te krijgen door de uitstekende beleefdheid van den heer DIRKS, die mij tot een in de zaak belangstellende en deskundige gids verstrekte in het uitstapje derwaarts en die een gezaghebbend getuige was voor mijne opmerkingen. — Het terp van Aalsum bij Dokkum werd uitgekozen en wij gingen er op den

14 (1) [lees 22] Aug. naar toe. De prachtigste zon verlichtte op dien dag het groen der polders zoo prachtig, als ik die nog niet in Holland bewonderd had. Onder dat genot bereikten wij het punt, waar niet lang geleden groote breede uitgravingen begonnen waren en steeds voortduurden. Voorzeker had ik geene betere omstandigheden kunnen wenschen om mijne nasporingen tot een goed einde te kunnen brengen.

Dit terp bevindt zich niet ver van Dokkum ten N.W. van deze stad. Reeds in de verte bespeurt of ziet men het door dien het de vorm heeft van eenen uitgestrekten hoogen heuvel, waarop de parochiekerk van de plaats waar het zijnen naam van ontleent, zich verheft. De *Paesens* besproeit bijna zijnen voet. Het is een stroompje dat uit het zuiden komt en zich naar het noorden zeewaarts spoedt, welke zee vandaar omstreeks anderhalf uur verwijderd is. Vóór dat men het terp betreedt brengt reeds het aanschouwen (het *aspect*) er van het beeld voor onzen geest van die der *terremaren* van Emilia, die in tijden naburig aan de onzen geschikte plaatsen opleverden om er kerken of kasteelen op te bouwen. En voor hen, die legenden lief en welkom zijn, zie hier eene betrekkelijk de kerk van Aalsum. - In den noordelijken muur van het nederig tempeltje kan men een deur zien, vrij laag en digt gemaakt. Dit deurtje of deze ingang was open ten tijde dat de Noordmannen Holland beheerschten. De noordsche beheerschers van Nederland wilden dat het deurtje zoo laag zoude zijn om de geloovigen te noodzaken om wanneer zij de kerk

---

(1) [14 Aug. 1881 bevond de vertaler zich te Aken. Hij kwam eerst 19 Aug. te huis. Op Zondag 21 Aug. bezocht FIGORINI hem, en 22 Aug. (Maandag) bezigtigden wij het Museum en gingen naar Aalsum.]

verlieten, het hoofd naar het noorden te buigen en alzoo het geboorteland van hunne meesters te groeten — maar deze overlevering had voor mij persoonlijk geene de minste waarde. Ik wenschte alleen om mij te midden van de uitgravingen te bevinden en deze oude verblijfplaats in al hare deelen te kennen.

Het is nog niet lang geleden dat oudheidkundige opgravingen geheel alleen met het doel geschieden om voorwerpen te verzamelen. Men bewaarde alleen wat ongeschonden was zonder er acht op te slaan hoe het zich begraven bevond en waarmede het vereenigd was. Zonder eenigzins rekenschap te houden met het terrein waaruit men het te voorschijn bracht, behalve in die gevallen waarin zich beduidenswaardige oude muurwerken vertoonden. Op deze wijze doorzocht en verwoestte men bijna altijd de belangrijke verblijfplaatsen en *necropolen* (begraafplaatsen) en in de *musea* verdrongen zich oudheden van weinig of geene waarde, omdat de band verbroken was die de voorwerpen van dezelfde groep aan elkander verbond. - Thans handelt men op eene andere wijze. Alles wat men bijeen vindt tusschen onaangeroerde en goed gescheiden archeologische lagen, maakt een harmonisch geheel uit, dat men niet moet uit elkander halen, zonder nauwkeurig de betrekking, den samenhang te hebben opgeteekend waarin het staat met de plek waar men ze vindt.

Thans opent men op de plek waar men eene begraaf- of verblijfplaats wil ontgraven, eene loopgraaf, zoo breed en met zulke strikt verticaal afgegraven wanden, dat men terstond de grenzen kan kennen van de begraaf- of verblijfplaatsen, de bouworde of structuur er van, de hoogte, de lagen der oudheden en hoe die zamengevoegd zijn. In een woord, vóór alles, moet men acht geven op het aantal der

hoofdstukken van het boek, op de wijze waarop zij elkander opvolgen; mits er acht op gevende om ze stelselmatig om te slaan of te ontdekken, zonder aan het eene te raken of te beginnen, vóór dat het andere geheel af is. — Op het terp van *Aalsum* gekomen, vond ik toevallig de loopgraaf geopend en de ruimte of kloof die er door gemaakt was liet mij toe de uitgestrekste opmerkingen te maken.

Het terp van *Aalsum* (en voor zooverre ik weet zijn de andere daaraan gelijk) is geene vormlose opeenhooping of *massa* van klei en van overblijfsels van menschelijke industrie, zooals men kon denken. Integendeel biedt het hoogst belangwekkende bijzonderheden aan en wel dezulke, die de wijze (het *systema*) aantoonen waarnaar de eerste bewoners van Friesland bij het zamenstellen van hunne verblijfplaatsen te werk gingen en om te bewijzen dat de terpen van Noord-Nederland overeenkomst hebben met de *terremaren* van Emilia. Maar om dat te verstaan wat ik vervolgens zal zeggen, is het noodig dat ik bij den lezer eenige algemeene kennis van de *terremaren* verlevendige.

De *terremaren* zijn verblijfplaatsen (*stazioni*) die tot den zuiveren bronzen tijd opklimmen. Het volk dat ze achterliet schijnt nauw of onmiddellijk verbonden (althans wat de oudheidkundige gegevens betreft) te zijn met de volken van de paalwoningen, in Europa gekomen uit Azie langs den Donau, zooals schijnt aan te duiden hetgeen zij op den door hen afgelegden weg strooiden. (1) Ook de hongarische paalwoningen bevestigen zoodanige meening.

Hoe dat volk heette, valt voor den oudheidkenner niet te onderzoeken of natesporen. Hij bepaalt zich om te bewijzen dat hetzelfde volk in de vlakten van Padua gekomen,

(1) FIGORINI, *Le abitazioni lacustri di Peschiera nel Lago di Garda in Atti della R. Accademia dei Lincei*, 1876-77.

zijne eigene woningen op de volgende wijze bouwde. — Het koos eene plek uit (vier of vijf bunders groot) bakende er de grenzen van af op de wijze van eenen regthoek met eene sloot en maakte met de uitgegraven grond een dijk er binnen in. Op deze wijze verkreeg men een regthoekig bekken, geflankeerd door eene gracht, opgeworpen of zich verheffende boven het maaiveld, met georiënteerde zijden. De regel voor die oriëntatie of plaatsbepaling was de in het voorjaar opkomende zon.

In het bekken werden daarna palenrijen ingeslagen, zoo lang dat zij met hunne koppen gelijk in hoogte kwamen met den bovensten rand van de borstwering; men bedekte de palen met planken en daarop bouwde men de hutten van hout, stroo, klei en dergelijke bouwstoffen. Iedere hut, zooals die der *Peoniers* van het meer van Prasia, bescheven door HERODOTUS, had eene opening in den vloer, waardoor men de beenderen van de opgegeten beesten, de asch en de kolen van de stookplaatsen, de brokstukken van het aardewerk, in een woord, al het afval van de woning naar beneden wierp. En deze stukken of materialen in het water vallende, gespoeld of gestort uit de hutten, die zich in het bekken bevonden, hoopten zich op den bodem van dat bekken in regelmatig boven elkander geplaatste lagen op, bedelvende allengs de palen en de ledige ruimte onder de hutten vullende.

Het is juist geen vrolijk tafereel dat ik hier voor den lezer ophang, maar het geeft nauwkeurig de feiten terug en het zal aan menigeen nog vreemder voorkomen wanneer ik er bij voeg dat het volk der *terremaren* deze plaats niet verliet, wanneer het vuil zoo hoog was geklommen, dat het de hutten bereikte en daarmede gelijkvloers was. In stede van nu van plaats te veranderen, verhoogde men

den dijk om een ander bekken te hebben boven het voorafgaande gelegen. Men bouwde er een tweede paalwerk op, herbouwde daarop de hutten, om op nieuw dezelfde levenswijze te hervatten; en als het tweede bekken vol was herhaalde men de bewerkingen voor de derde keer. Op deze wijze kreegen de *terremaren* den vorm van heuvels, zich somwijlen tot vier meters of meer boven het oude maaiveld verheffend, met een basis van vier bunders of meer. Van daar komt het dat in de best bewaarde *terremaren* zooals die van *Castione* in het Parmesaansche, wanneer men die doorsnijdt, zich eene *sloot* aan den voet, een *dijk* op de flanken of zijden en binnen in *palen* of sporen daarvan vertoonen, welke palen verticaal in verschillende orde zich verheffen tusschen horizontale in opelkander gelegde lagen van vuil van allerlei aard en van organische en industriële overblijfsels. - Dat wat ik over de italiaansche *terremaren* vermeldde, komt punt voor punt en nauwkeurig overeen met dat wat ik in het terp van Aalsum waarnam.

Men moet een beminnaar zijn, zooals ik ben, van de oudheid studiën, om zich het genoeg voor te stellen dat ik bij het opmaken van dit resultaat of uitslag van mijn onderzoek ondervond! - Het *terp* van Aalsum heeft, zooals sommige van onze *terremaren*, eene uitgestrektheid van bijna zes bunders en verheft zich ongeveer vijf meters boven het oude maaiveld of de oude vlakte. Aan den voet er van vindt men de *fossa*, sloot, opgevuld met overblijfsels van planten, visschen en schelpen van eetbare molusken. Deze sloot is georiënteerd, strekkende van het oosten naar het westen en begrenst het terp ten zuiden. De binnenborstwering van de sloot sluit zich aan of leunt tegen een hoop aarde, eenige meters in hare basis breed en zich

aanmerkelijk op den grond verheffende. Dit is de dijk (*l'argine*) parrallel of evenwijdig met de *fossa* of sloot, en als deze zich van het oosten naar het westen uitstrekkende. Op dit punt vormt de dijk de zuidzijde van het bekken (*bacino*). Meer binnenwaarts tusschen de geheele hoogte der klei, strekken zich horizontale, regelmatig op elkander geplaatste lagen uit, gelijk aan die binnen in de *terremaren* gevormd uit den afval der bewoners, die ten zuiden stuiten tegen de binnenhelling van den dijk en vandaar naar de tegenovergestelde zijde zich uitstrekkende, zich verliezen onder dat gedeelte van den heuvel dat nog niet door de uitgravingen aangeroerd is.

Voor hem die acht geeft op deze bijzonderheden, is de overeenkomst tusschen de terpen van Friesland en de italiaansche *terremaren* duidelijk, zoodat de reden of oorzaak van hun ontstaan dezelfde moet zijn. PLINIUS noemt de terpen heuvels, hutten dragende, en zoo moesten zij aan hem zich werkelijk opdoen. Hij had geene de minste kennis van hetgeen zij van binnen vertoonden, zoo ja, dan had hij er van gewaagd ten einde met nog somberder kleuren het beeld van het leven der Chaucen te schetsen. De hollandsche geleerden bepaalden er zich toe om te constateren dat het kunstheuvels zijn, *haussés de temps en temps*, (van tijd tot tijd of allengs opgehoogd) zonder op te merken dat binnen in deze heuvels er het grootste verschil bestaat zoowel in zamenstelling (*composizione*) als in vorm tusschen de zijden en het midden (*il centro*) en dat er reden moesten bestaan voor zulk een verschil. Thans kunnen wij verzekeren, dat het wel zeker »*tribunalia manibus extracta*» (heuvels door handen opgeworpen) zijn maar aan de zijden van aarde gevormd en van binnen ledig en dat in die ruimte

zich al hetgeen de bewoners van deze verblijfplaats uit hunne hutten lieten vallen, ophoopte.

Ik wenschte te kunnen zeggen dat ik in Aalsum ook het paalwerk (*la palafitta*) had ontdekt, maar daarin slaagde ik niet. In allen geval, en de heer DIRKS kan er voor getuigen, verzekerde ons de eigenaar van het terp, de beleefde heer WATZE BIERMA van Dokkum, dat men zeer dikwijls bij het afgraven aan elkander gehechte (*confitti*) of *regtopstaande* palen ontmoette en de waarde van dit berrigt kan niemand ontsnappen. Overigens weten zij die ondervinding van dergelijke nasporingen hebben, dat het in de meeste gevallen moeilijk is om de palen te vinden, omdat zij geheel en al verteerd zijn en er slechts de geringste en zeldzame sporen van overblijven, zooals het gat door hen gelaten tusschen de lagen van den heuvel of in den ongeroerden, maagdelijken ondergrond, waarin zij met de punten waren ingedrongen. Ik herinner mij altijd de discussies ten opzichte van de *terremaren* van *Toszeg* aan de *Tisza* gelegen, met den beroemden VIRCHOW gehouden en hoe ik in mijn schik was, toen deze scherpzinnige opmerker met mij instemde in het herkennen van de sporen van de verdwenen *palafitta*. Deze teekens bestonden in het gat van de palen en in een kruimeltje punt dat in den bodem was overgebleven.

Maar *nu* hebben wij zulk een overvloed van gegronde opmerkingen, dat wij in gevallen gelijk aan die van welke ik gesproken heb, de *palafitten* ook zonder dat er zich eenige aanwijzing voor opdoet, kunnen aannemen. De voornaamste reden daarvoor bestaat in het vinden in horizontale en regelmatig op elkander geplaatste lagen van de stoffen (*materie*) binnen in den heuvel. Dit is de afval van de woningen, die zich in het bekken heeft opgehoopt. Opdat

dit zich in lagen konde verspreiden, was het noodig dat de bewoners het op geenerlei wijze vermengden en dit kon niet anders geschieden dan door de vloer van de hutten door middel van palen omhoog te houden. Maar de *Rivista*, voor welke ik schrijf, is niet de geschikte plaats om in de kleinste bijzonderheden daarover uittewijden. Ik heb bovendien elders (1) een uitgebreid verslag gegeven van hetgeen ik in Aalsum heb opgemerkt. Hier zal ik slechts, na de overeenkomsten tusschen de *terremaren* van Emilia en de eerste verblijfplaatsen der Friezen te hebben aangegeven, mij bepalen om kortelijk iets te zeggen over de kunst en de industrie van het volk dat die verblijfplaatsen naliet.

PLINIUS zegt duidelijk dat de Cauchen de armste bewoners waren van het tegenwoordige Friesland. Zij hadden niet, zooals hunne naburen, kudden; zij waren geen jagers, maar slechts visschers, en van hun huisraad noemt de latijnsche schrijver slechts de netten, uit waterplanten en bies gevlochten. Uit het vermelden door PLINIUS van het onderscheid tusschen de Cauchen en de andere volken van Friesland kan men een goed bewijs ontleenen, dat deze laatsten zich in eenen beteren toestand bevonden en dat wordt bevestigd door hunne nalatenschap in de terpen te vinden. In de talrijke verzameling van dusdanige voorwerpen in het bezit van het museum te Leeuwarden, heeft men het getrouwste beeld der kunst en industrie van de eerste Friezen. Zij kenden en gebruikten het ijzer, bewerkten uitstekend been en hoorn, fabriceerden aardewerk, ruw en arm aan ornamenten, maar geschikt voor de verschillende levensbehoefden. Uit de beenderen der huis en wilde dieren en uit de zaden, verstrooid liggende

---

(1) In de afdeeling 7-8 van het *Bull. di Paletn. Italiana*, anno VII.

in de lagen der terpen, blijkt het dat deze volken bezitters waren van kudden vec, jagers van het wilde zwijn en van het hert en graanbouwers. Hunne amuletten, de sporen van vlas, de elegante *fibule* (*gespen*) en het groot aantal schaatsen van hen, wijzen bepaaldelijk er op, dat deze huisgezinnen (barbaren voor het romeinsche volk) niet zonder geloof en zonder eenige levensgemakken of zorgeloos omtrent hunne personen waren. De beoefenaar van de klassieke oudheidkunde vindt geene voorwerpen van studie in de voorwerpen door de eerste Friezen bewerkt, evenwel moet hij er wel degelijk rekening mede houden. —

Dat zij niet zeer oud zijn, dat is onnoodig om te herhalen en de oudsten daaronder klimmen nauwelijks een twintigtal eeuwen op. De anderen dalen af tot omstreeks 600 jaren na Christus of welligt nog lager. Zij zijn niet kostbaar om hun bestanddeel of om de kunst, maar hebben waarde omdat zij, (behalve dat zij eene beschaving aanwijzen met eigenaardige kenteekenen), overeenkomen met al hetgeen men vervaardigde of in het noorden van Europa in gebruik was, in die tijdperken welke men met de namen van *den eersten en tweeden ijzertijd van het noorden* pleeg te onderscheiden. Begiftigd met zulk eene beschaving, wicpen zich ten tijde van het uitelkander vallen van het Romeinsche rijk, de stammen uit het noorden op Italie en wij kunnen slechts hetgeen de barbaren in ons vaderland achterlieten kennen door dat te bestuderen wat van hun zelve in hunne oorspronkelijke verblijfplaatsen overbleef. Ik geloof niet, dat men in in de kennis van dit deel der oudheidkunde in Italie groote vorderingen gemaakt heeft. Wij hebben nog openbare en private verzamelingen, waarin producten der industrie van de barbaren beschouwd worden als een romeinsch maaksel en van nog ouderen arbeid.

Indien wij thans in staat zijn om te bepalen hoever zich in Italië de indringers, afdalend uit het noorden, verspreid hebben, dan moeten wij zulks danken aan de geduldvolle nasporingen van den oudheidkenner. Ook in dit geval (evenwel is het noodig om het te erkennen) blijkt het voordeel dat hij heeft, die staat of zich bevindt op eenen meer zekeren weg om te scheiden wat aan de verschillende volken toebehoort: en de eerste vraag is steeds eene vraag naar methode. (1)

De oudheidkundige is de eerste om de schitterende resultaten te bewonderen, die de geleerde uitleggers verkrijgen of halen uit de geschreven monumenten of uit de overleveringen, Hij weet wel dat zijn arbeid nutteloos zoude zijn, indien hij niet op het doel afging, waarnaar de arbeid van den philoloog, van den geschiedkundige en van den eigenlijk gezegden oudheidkenner gerigt zijn, maar te gelijker tijd weet hij dat hij in de nasporingen op eene hem geheel eigene wijze te werk of voort moet gaan. Overtuigd er van dat, wanneer een volk een land betreedt, het er zijne voetstappen achterlaat, legt deze het er op aan om die te vinden, zonder zich om den naam van het volk zelve te bekommeren. Zijne taak is alleen deze, om te zoeken en te onderscheiden of schiften, in iedere streek de verschillende oudheidslagen, er de compositie van te bestudeeren, den samenhang (*coordinamento*) er van te bepalen en van iedere volledige groep van oudheden de overeenkomsten, de analogiën, het verschil met groepen van andere strecken na te sporen.

Op deze wijze stelt hij even zoovele schilderijen te zamen, goed afgeperkt of afgerond, afgedeeld naar de strengste

---

(1) La première question est toujours une question de méthode.

tijdorde, opdat hij, wien het aangaat, deze voltooije en verlevendige met verhalen door de ouden overgeleverd en er op plaatse den naam van het volk, dat zij voorstellen, totdat door ons er een naam worde bijgevoegd. En wanneer het gebeurde, dat eenige bladzijden, door den oudheidkundigen onteijferd, geene overlevering bevatten, geen woord dat ze ophelderde, daarom is zijn arbeid niet minder nuttig. De oudheidkundige ontdekt dan de eerste schakels van den keten, die van het hoogste gewicht zijn omdat zij het punt van uitgang geven voor de nasporingen van den onderzoeker der oude geschiedenis en van den nasporer van den oorsprong der beschaving. De oudheidkenner voltooit dan door middel van nasporingen en door de resultaten tot welke hij komt, een werk, gelijk aan dat van den geoloog, die zonder de hulp van de overleveringen wist natesporen die geschiedenis van onzen aardbol, die de natuur heeft geschreven in de fossile overblijfsels, in de lagen van de aarde welke wij bewonen.

Maar misschien ben ik hier afgedwaald in beschouwingen, die elders meer op hare plaats zouden zijn. Hier moet ik slechts opmerken, dat de terpen van Friesland zich ontsluitieren als verblijfplaatsen, *identiek* met onze *terremaren*, doch de voorwerpen, welke zij bevatten, openbaren echter eene veel latere oudheid dan die van het volk der *marie* (*mergellanden*). Evenwel moeten de eerste Friezen en de ver van hen verwijderde bewoners der *terremaren*, om hunne gelijksoortige wijze van huisselijk leven, één punt hebben gehad dat ze verbond en misschien hebben wij slechts daarvoor den draad die hen verbond aan die volken, welke de hongarsche *terremaren* en de *tepe* in Persie achterlieten. — Maar welke was de oorzaak van zulke karakteristieke gemeenschappelijke gebruiken bij volken,

verschillende in ras, van elkander verwijderd in woonplaatsen door langen tijd?

Ziedaar een schoon vraagstuk dat zich aan mij opdeed, vergelijkende de *palefitten* van de valeijen van de Po met die van Holland en van Hongarije, maar ter zelfder tijd moet ik erkennen, dat de waarnemingen nog al te beperkt zijn om thans de oplossing te kunnen beproeven.

Ik, blijde over den uitslag (de resultaten) van mijnen uitstap, verliet het land der terpen met den wenschi om er terug te keeren en sloeg den weg naar Denemarken in, dat klassieke land voor de studie der primitive archéologie.

Rome, October 1881.

(Uittreksel of afdruk uit de *Nuova Antologia* van 15 November 1881, Gedrukt te Rome bij BARBIERI).